

בין תקווה רהוטה לייאוש עילג: תהפוכות וניגודיות בחייה וביצירתה של אנזיה יזירסקה

קרינה אלכסנדרוף פנחס

What I am to any one is but a loan
From those who made, and own...
(John Dewey)¹

ביום 9 בדצמבר 1920 כתבה הסופרת היהודייה אנזיה יזירסקה למשוררת האמריקאית איימי לוואל כדי לוודא שזו קיבלה את ספרה ואת השיר פרי עטה ששלחה אליה. מקץ כמה ימים הגיעה ליזירסקה תשובתה המתחמקת בנימוס של המזכירה: המשוררת אינה חשה בטוב ועדיין לא נפנתה לבדוק את המשלוח הספרותי. התעלמותה המופגנת והכואבת של עמיתתה המשוררת האמריקאית הייתה מוכרת היטב ליזירסקה. במשך שנים ניסתה את מזלה בכתיבת סיפורי קהילת רובע המהגרים באיסט סייד של ניו יורק, ונדחתה. לוואל לא הייתה אלא תחנה נוספת, ויזירסקה לא ויתרה.

אנזיה יזירסקה, מהגרת יהודייה שכתבה סיפורים קצרים אוטוביוגרפיים ונלחמה להיכנס דווקא לעולמם האינטלקטואלי של האמריקאים, הצליחה לפרוץ דרך, אך מייד דעכה, והן פריחתה הן דעיכתה קרו באינטנסיביות יתרה. בעידן אידיאליזציית כור ההיתוך התרבותי, במפנה המאה העשרים בארצות

¹ תרגום: 'מה שהנני לכל מאן דהוא אינו אלא הלוואה ממי שיצרו ולעצמם ניכסו' (כל התרגומים במאמר שלי). קטע זה מתוך שירו של ג'ון דיואי נלקח מספרה של לואיז לוויטס הנריקסן על סיפור חייה של אמה אנזיה יזירסקה: Luise Levitas Henriksen, *Anzia Yezierska – A Writer's Life*, New Brunswick and London 1988. צרור משיריו של ג'ון דיואי, המחנך והפילוסוף, נמצא במשרדו לאחר מותו – ופורסמו. הפואמות שבתה של יזירסקה מצטטת נכתבו, על פי דבריה, בתגובה על הדיאלוגים בין דיואי ליזירסקה.

הברית, התרגשו גם מפיקי סרטים בהוליווד מעלילותיה של המהגרת היהודייה הנחושה, סיפוריה נקנו ממנה בכסף, ולזמן קצר בלבד הייתה לידוענית מחוזרת.² ואולם פחות מעשור לאחר ההצלחה הגדולה ירדה יזירסקה מנכסיה. ההון שהרוויחה מהתסריטים שעייבדה מסיפוריה בוזבז, והיא מעולם לא קיבלה עליהם קרדיט.³ הנסיקה האדירה מעלה, הדעיכה והיאוש מאפיינים את גיבורות סיפוריה של אנזיה יזירסקה וגם את חייה של הסופרת היהודייה-אמריקאית עצמה, שהשילה כל שיוך ומסגרת ובה בעת יצרה תיוג וחיבור בחייה הפרטיים וגם בפרסום יצירותיה.

במאמר זה אבקש לבחון את כתיבתה של יזירסקה, את דרכה הספרותית במכלול חייה ורוח זמנה, כדי לעמוד על מוטיב הניגודיות העובר כחוט השני בסיפור חייה ובקורפוס יצירתה של סופרת שעוררה התלהבות עזה בקוראים, בביקורת ובעורכים מחד גיסא, ומאידך גיסא העידה על עצמה כי היא זועקת כאחד האילמים. היצירות הספרותיות, ההצלחות והכישלונות שאציג נוצרו בקולה הניחר של המהגרת היהודייה, שראתה בעצמה 'אחד המטומטמים חסרי הקול',⁴ ובכל זאת לא זנחה את תשוקת היצירה ואת דחף תיעוד המציאות הסובבת אותה ואת הקהילה שבה גדלה. בלשון עילגת ובאוצר מילים מוגבל ויום-יומי שמקורו בבנייני המגורים הצפופים היהודיים באיסט סייד ניו יורק הציגה יזירסקה את חיי המהגרים, את השמחות ואת הטרגדיות, את האהבות ואת המאבקים לבנות את חייהם בסביבה חדשה, בארץ ובתרבות שאומנם פתחו את שעריהן הפיזיים אך לא הקלו את חבלי הקליטה.

² בערך על שמה שבמאגר הנתונים האמריקאי *IMDB* נרשמו שני סרטים שהופקו על פי סיפוריה של יזירסקה: *Hungry Hearts* (לבבות רעבים), משנת 1922; *Salome of the Tenements* (סלומה מהשיכונים), משנת 1925 <https://did.li/wBPw5>

³ Patricia Brett Erens, 'Anzia Yezierska', Jane Gaines, Radha Vatsal and Monica Dall'Asta (eds.), *Women Film Pioneers Project*, New York 2013: <https://did.li/5XJNf>

⁴ משפט הפתיחה בסיפורה של יזירסקה 'אמריקה ואני' (America and I): 'As one of the dumb voiceless ones I speak' (Anzia Yezierska, *How I Found America – Collected Stories*, New York 1991, p. 144)

מהגרים יהודים בארצות הברית במפנה המאה העשרים

Some people work themselves up in the world [...] for them is America flowing with milk and honey ('The Fat of the Land', *Hungry Hearts*)⁵

במפנה המאה העשרים התגוררו בעיר ניו יורק כמיליון וחצי יהודים, ורובם ככולם עסקו בחיפוש אחר פרנסה, בעיצוב קהילה חדשה ובהתארגנות חברתית ערה שמטרתה לייצב מערכת סוציאלית התומכת בזכויות הפרט, בזכויות העובדים בכלל ובזכויות הפועלים בפרט.⁶ הגירת היהודים מאירופה אופיינה בהגעת משפחות ויחידים לאמריקה להשתקע בה ולהפוך אותה לביתם, בית של קבע.⁷ שלא כמהגרים אחרים שבאו מארצות אירופה וראו עצמם משויכים ללאום ולבית שמעבר לים, היו היהודים חדורי רצון להפוך את ארצות הברית, 'די גאלדענע מדינע', לביתם ומכורתם.

סוגיית השייך לתרבות ולקהילה שהכירו לעומת ההזדמנויות האין-סופיות שהציעה מכורתם החדשה הייתה נושא לפולמוס ולכתיבה בעיתונות ובספרות. על אף חיי היום-יום וקשיי הפרנסה בקהילת המהגרים, התפתחה צריכת תרבות נלהבת בד בבד עם עליית המודעות החברתית. הדרישה למילה הכתובה על מגוון סוגותיה עלתה בקרב קוראי ספרות יידיש באמריקה ויצרה סביבה פורה ומעודדת לכתיבה וליצירה בשל גלי הגירת

⁵ תרגום: 'יש אנשים העמלים לעלות לרמת מעלה בעולם... בעבורם מוצפת אמריקה בחלב ודבש' (Anzia Yezierska, *Hungry Hearts*, Boston & New York 1920: (<https://digital.library.upenn.edu/women/yezierska/hearts/hearts.html>))

⁶ סקירה היסטורית תמציתית ומפורטת יותר על הדינמיקה בדבר מקומה והתארגנותה של המערכת החברתית בקרב יהדות אירופה באמריקה אפשר למצוא במאמרו של אהוד מנור, 'גולה וארץ ישראל – סוציאליזם שמרני? פארווערטס והקואליציה הפלוטוקרטית-רדיקלית בניו יורק 1897–1917', **עיונים בתקומת ישראל**, 12 (2002), עמ' 427–463.

⁷ Mike Wallace, *Greater Gotham – A History of New York City from 1898 to 1919*, Oxford 2017, pp. 673–679

יהודים ממזרח אירופה.⁸ כך כתב אברהם נוברשטרן על ריכוזם יוצא הדופן של הסופרים והכותבים בקהילה היהודית:

בשנים של מלחמת העולם הראשונה הייתה אפוא ניו יורק לא רק לבירתה של העיתונות והתיאטרון בידיש, אלא גם לעיר שמשכה אליה את הריכוז המשמעותי ביותר בעולם של סופרי יידיש. הם השתייכו לכמה דורות, החל במוריס רוזנפלד, המשורר הבולט בדור הראשון של ספרות יידיש בארצות הברית שחייו עמדו כבר בסימן השקיעה והניוון, דרך שלום עליכם, שלא פסק לכתוב ולפרסם עד לימיו האחרונים, וכלה במהגרים הצעירים, משוררים בשנות העשרים לחייהם שעשו את צעדיהם הראשונים בעולמה של יידיש דווקא באמריקה.⁹

ספרים הודפסו, עיתונים יצאו לאור, ומאמרי ביקורת והגות עודדו את השמירה על התרבות היידיית החילונית בלי להתעלם מהעשייה הספרותית בעולם הרחב ובארצות הברית. במחקרה על אודות מפעל ההוצאה לאור של מקס מייזעל בניו יורק, כותבת חגית כהן כי מייזעל הגיש לקוראים המהגרים ממזרח אירופה מבחר תרגומים ליידיש מספרות עולם, ספרות יפה ומחקרי הגות ופעל לקדם את הכנסת יצירותיהם של סופרים אמריקאים ואירופאים. מייזעל האמין שעל המהגרים להכיר חומרים אחרים ותרבויות אחרות משלהם כדי להקל ולמהר את תהליך ההתערות בחברה החדשה שאליה השתייכו כעת. באופן יוצא דופן היו הספרים והחיבורים בהוצאת מקס מייזעל איכותיים, שכן הוא וידא שאנשי מקצוע יתרגמו אותם נאמנה. בין השאר הודפסו תרגומים של ספרי הדרכה שעסקו בגידול ילדים ואפילו במין ובמיניות; הכול לשירות הפנאי וחיי היום-יום של האמריקאים החדשים באיסט סייד ניו יורק. מייזעל אף פתח קורסים ללימוד אנגלית במחיר סמלי

⁸ על הדרישה לספרות הכתובה ועל האתגרים שעמדו בפני המו"לים היהודים באמריקה אפשר להרחיב ולקרוא בספרה של חגית כהן, **נפלאות בעולם החדש: ספרים וקוראים ביידיש בארצות הברית 1890–1940**, רעננה 2016, עמ' 66.

⁹ אברהם נוברשטרן, **כאן גר העם היהודי – ספרות יידיש בארצות הברית**, ירושלים תשל"ה, עמ' 31.

והאמין בכל ליבו בחשיבות הצלחת אידיאל ההשתלבות בחברה האמריקאית.¹⁰

תרבות הקריאה בארצות הברית בכלל ובניו יורק בפרט שגשגה בעשור שקדם למלחמת העולם הראשונה. בשנת 1913, לדוגמה, הושאלו בספריית ניו יורק לבדה כשמונה מיליון ספרים. הספרנים היו לסמכות מכובדת וניווטו את תפיסת עולמם של קהל הקוראים, הרחיקו מהם ספרות רעה וקידמו תרבות וספרות איכותיות. הספרנים היו אחראים לגוונים השונים של חומרי הקריאה ועודדו חשיפה לתרבויות זרות:

Particular branches took on the coloration of their neighborhoods: the Webster Library carries Czech materials; the Seward Park Branch on East Broadway featured Russian and Hebrew Literature; Rivington Street provided Yiddish, Rumanian, and Polish works.¹¹

הספריות האמריקאיות נעשו למרכזי תרבות, הרצאות, אספות, פסטיבלים ותערוכות מיוחדות. מתוך המציאות הפעלתנית הזו בתחום התרבות

¹⁰ כהן (לעיל, הערה 8), עמ' 111–121. כהן עקבה אחר התכתבויות של מקס מייזעל עם גדולי הוגי הדעות והמתרגמים שעבדו לצידו, ואין ספק כי ההוצאה לאור של ספרות יידית הייתה מטרה חשובה במפעלו, אולם לא זו הייתה תכליתו היחידה. לדבריה, 'מייזעל הוציא לאור ספרי עזר ומדריכים, והשתלב בכך בפעילות מו"לית נמרצת שהתנהלה משני צדי האוקיינוס האטלנטי. ספרות זו, בלשון היידיש, הקיפה נושאים ותחומי עניין שונים, שלדעת הכותבים היו יכולים לעזור למהגרים בתהליך התערותם בארץ החדשה' (שם, עמ' 114). חשיבות רבה נודעה בקרב המהגרים היהודים לאמריקה בשנים הראשונות של המאה העשרים לשמירה על התרבות היידית, לכתיבה בשפה ולפנייה לקהל קוראים שהעריכו וצרכו את הספרות. לצד כל אלה הבין מייזעל כי יש לפעול לעידוד החשיפה לתרבות האמריקאית והמנהגים הזרים ליהודים. מייזעל הבין כי צורך השעה קורא לתיווך אורח החיים החדש שאליו חברו המהגרים, ולכן עסקו רבים מפרסומיו ביידיש בתרגומים של ספרות יפה, בין השאר בתרגומו של ד"ר יעקב אברהם מריסון, שעבד לצידו.

¹¹ תרגום: 'סניפים מסוימים צבעו את שכונותיהם בגוונים תרבותיים חדשים: ספריית ובסטר הציגה חומרים צ'כיים; סניף פארק סיוארד במזרח ברודוויי הכניס ספרות רוסית ועברית; רחוב ריווינגטון סיפק יצירות יידיות, רומניות ופולניות' (ואלאס [לעיל, הערה 7], עמ' 382).

וההשכלה בקרב המהגרים היהודים בפרט ובחברה האמריקאית בכלל יצאה הסופרת אנזיה יזירסקה. היא בחרה להניח מאחור את השם שנתנו לה הפקידים בשערי הכניסה לניו יורק בקסל גרדן (Castle Garden), ולהיאבק על התערותה בחברה האמריקאית דווקא בנשיאת נס המהגרת הזרה, העילגת, ובזהותה המקורית: היהודייה מהטנמנטס.¹²

אוטוביוגרפיה בפרוזה

Presently the barriers burst. Something in her began pouring itself out. She felt for her pencil – paper – and began to write. Whether she reached out to God or man she knew not, but she wrote on and on all through that night ('My Own People', *Hungry Hearts*, 1920)¹³

אנזיה יזירסקה נולדה בשנת 1880¹⁴ בחלקה הרוסי של פולין למשפחה ברוכת ילדים. אחיה של אנזיה, מאיר, עזב ראשון לארצות הברית וסייע למשפחה לחבור אליו. הוא היה להוט להשתייך לחברה החדשה, לתקווה החדשה, ושינה את שמו הפרטי ואת שם משפחתו. בכניסתם לארצות הברית שינו גם בני המשפחה את שמותיהם בהשראתו. כאמור, אנזיה קיבלה את השם הקל להגייה הטי מאייר (Hattie Mayer), אולם בחרה להשתמש בו בעיקר

¹² בנייני המגורים שאפיינו את רחובות האזור שבו גרו המהגרים שהגיעו לניו יורק נקראו טנמנטס (Tenements). מקור השם צרפתי, מהפועל Tenir, להחזיק. המושג מתייחס לבנייני מגורים שנבנו בניו יורק במאה התשע עשרה כדי לספק פתרון דיור למשפחות מעוטות יכולת. בחוקה מתוארים בניינים נמוכים ובהם בנויות דירות שלושה חדרים המיועדות למשפחות של עשר נפשות. בתחילת המאה העשרים שימשו הבניינים לאכלוס משפחות המהגרים מאירופה. רבים מסיפוריה של יזירסקה מתרחשים בבנייני המגורים המשותפים האלה, המחשה לצפיפות ולעוני שהמהגרים התמודדו עימם. מידע נוסף ותמונות אפשר למצוא באתר מוזאון הטנמנטס של ניו יורק (New York Tenement Museum): <https://www.tenement.org/blog/the-tenement-museum-plays-its-hits-2017-edition>

¹³ תרגום: 'עתה התנפצו כל המחסומים. דבר מה בתוכה החל להזרים עצמו החוצה. היא חשה אל עפרונה – נייר – והחלה לכתוב. אם כיוונה אל אלוהים או אדם, לא ידעה, אך היא כתבה וכתבה לאורך כל הלילה ההוא.'

¹⁴ בלקסיקון אוקספורד לספרות אמריקאית נטען ששנת לידתה 1885, אולם בביוגרפיה שלה ובמקורות אחרים מצוין כי התאריך אינו ידוע בדיוק.

במכתבים אישיים ששלחה לבני המשפחה ולקרוביה. פרסומיה כולם יצאו לאור בשמה המקורי – אנזיה זירסקה.

במבוא שחיברה לאסופת סיפוריה של זירסקה כתבה חוקרת הספרות ויוויאן גורניק כי אחיה של הסופרת יצאו מייד לרכוש השכלה, ואילו בנות המשפחה עבדו בסדנאות היזע. אנזיה לעומתן התנגדה נחרצות לגורלה כנערה עובדת. את עמדתה בנוגע לנערות העובדות ומוותרות על השכלה ביטאה בסיפורה 'היכן שחולמים האוהבים' (Where Lovers Dream), שבו היא מספרת בגוף ראשון, כבמרבית סיפוריה, את סיפורה של שרה, נערה ענייה המאוהבת עד עמקי נשמתה בדרך, בחור המתעתד להיות רופא. בפרץ דרמטי של אהבה הוא מכריז יום אחד באוזניה כי הוא עומד לסיים את לימודיו ולפתוח קליניקה פרטית, ואז יוכל לשאת אותה לאישה. גיבורת הסיפור המאוהבת, שאינה יכולה להרשות לעצמה השכלה ועובדת בסדנאות תפירת וסטים, נרגשת מהבשורה ועונה לו בהתלהבות: "Ach, such a happiness", I answered, "to be together all the time, and wait on you and cook for you, and do everything for you, like if I was your mother!"¹⁵

זירסקה מקצינה את הנכונות לביטול עצמי וגם את הזעקה להכרה, העולה מסיפורים אחרים שלה. שמה של גיבורת הסיפור אינו מובא אלא לאחר שני עמודי קריאה, ולא על ידה או בקריאתו של אוהבה אלא באנחות הקנאה של הבנות העובדות עימה: 'הו, הנה מחכה הברנש, הרופא של שרה'.¹⁶ הגיבורה המאוהבת אינה מוכנה רק לבטל את מימושה שלה ורצונותיה, ובמחווה דרמטית יותר היא מאושרת להפוך לאימו של האהוב, ממזגת עצמה בדמות אחרת לחלוטין בעלת אפיון וחלומות אחרים הנוגעים לאיש. היא אינה ישות נבדלת ממנו עוד, היא נרגשת להפוך לחלק ממנו, חלק אימהי המזין את הצאצא ודואג לכל מחסורו. מעל הכול שרה חוגגת את הוויתור על ערכם של חלומותיה או רצונותיה בעבורו ולמענו. גם כשהיא מכריזה שאושרו ורווחתו של אוהבה הם תכלית כל שאיפותיה, גורלה גוזר עליה שלא לממש את

¹⁵ זירסקה (לעיל, הערה 4), p. 64, 'Where Lovers Dream'. תרגום: "אח, איזה אושר", עניתי, "להיות יחדיו כל הזמן, לשרת אותך ולבשל לך ולעשות בעבורך הכול, כאילו הייתי אימא שלך!"

¹⁶ המשפט המקורי הוא זה: 'Ut, there waits Sara's doctor feller', צוטט הסיפור 'היכן שחולמים האוהבים' (Where Lovers Dream), שם, עמ' 62.

אהבתה העזה ולשרת את בעלה לעתיד. בכל מקרה, לא את בחיר ליבה הרופא.

דודו של הסטודנט המצליח מגיע להפריד בין האוהבים בטענה שעונייה של משפחת הנערה יהיה כאבן ריחיים על צווארו של הרופא הצעיר. בסוף עגום, שבו אבי הנערה זועם ומשתלח בבחור המאוהב, צווח שגם הוא אינו רואה בעין יפה את אהבת השניים, דוד עוזב את דירתה העלובה של משפחת אהובתו, והסיפור כולו מסתיים בתיאור ההחמצה שהנערה חשה כשהיא נישאת לאחר. מלווה בילדיה היא ממשיכה לעקוב אחרי אהובה בספורים סביב ביתו, תרה אחר חייה של האישה האחרת שנבחרה לו במקומה. גם בנקודה שהיא מגשימה את רצונה להיות אשת איש ואם לילדים היא אינה מצליחה להשתחרר ממושא אהבתה הראשון. משנלקח ממנה חלומה להיות אם לאהובה והיא אינה יודעת כיצד לעשות למען עצמה, שרה הופכת לצל, מעין רוח רפאים חסרת אישיות. היא אינה מסוגלת להסתפק באימהותה שלה.

במרכז הסיפור עומדת כלייטמוטיב עיקרי השפה האנגלית העילגת שבה משתמשת הנערה המאוהבת, והיא משמשת אמצעי חיוני להעברת מסר העליבות והעוני לא רק במקום המגורים או בתיאור התפאורה אלא בשפה ובביטוי עצמי. לנוכח מצוקת דלות המילים מוצגת כל העת אפשרות של גורל אחר, טוב יותר, המערב לימודים בקולג', רכישת מקצוע והצלחה, אך כל אלו אינם בני מימוש לגיבורת הסיפור. היא מתוארת כעילגת וחסרת השכלה, תלויה באהובה המחזר אחריה בלהט ומלמד אותה להגות את המילים נכון שלא מתוך רצון לקדם את הצלחתה, כי אם בחדר המדרגות, במעשה ליצנות, כמשחק מקדים לנשיקות שהוא מעתיר עליה.

הנכס היחיד שברשותה, יופייה, מוזכר רק באוזני הדוד האכזר, המגיע שמן ואדום פנים לנפץ את חלומם של הצעירים המאוהבים. המראָה של שרה, זועק הדוד בזעם, אינו אומר דבר, והוא אינו אלא מלכודת המיועדת להסתיר את היותה חסרת כול, בת למשפחה אביונה. עליבות המהגרים לעומת רווחת היהודים האמריקאים הוותיקים והכורח לשלוח את הבנות לעבוד ולהרוויח את פרנסת המשפחה מאחר שהבנים צריכים ללמוד ולרכוש השכלה, נגלים

בסיפור זה ובסיפוריה של יזירסקה כולם. על עיצובן זה של דמויות הנשים בסיפוריה של יזירסקה כתב מבקר הספרות וההיסטוריון ארווין האו:

She began to write stories with heroines – Hannahs and Sophies – who were clearly projections of her own yearnings. They were not really good stories, but some streak of sincerity and desperation caught the fancy of few editors...¹⁷

האו כמובן נהג בהכללה בצמצמו את מכלול כתיבתה של יזירסקה לכדי כמה מעשיות כנות על גורלן של גיבורות ששמן חנה או סופי. ניכר כי בעצם בחירתה של יזירסקה לכתוב ולסגנן את שפת הדיבור ודמויות גיבוריה יש פרדוקס. אולי אפשר להסיק בביטול כי יזירסקה מאמצת את סטראוטיפ המהגרת היהודייה (ומשפחתה וסביבתה), אולם דווקא הקיצוניות שאליה היא דוחקת את גיבוריה וסיפור חייהם, קריאות השבר בידיש המשמשות עדות אותנטית בקולם, כבדות השפה האנגלית בפייהם, כל המוטיבים הללו מעניקים לסיפורים את אופיים הייחודי, ומקץ מאה שנה אף יותר משאפיינו אותם בתקופה שהם מתעדים.

דקדקנות הפרטים שיזירסקה כותבת עליהם – המצוקות המתארות את חיי המהגרים בדירות וברחובות, הריחות העולים מהחדרים, המטבח היהודי המסורתי, הבגדים והחפצים, השיח והדיאלוגים – הופכים כולם למוזאון המשמר מראות ותרבות ומאפשר שיח רב-רבדים ובחינה היסטורית של אירועים אינטימיים שתועדו מעבר לנכתב בספרי ההיסטוריה. הצלחתה של יזירסקה בתקופה שבה יצרה, גם אם לפרק זמן קצר בלבד, מעידה כי הצוהר שפתחה בפני האמריקאים לחייהם של היהודים אומנם עורר בקוראים סקרנות ורצון להוסיף וללמוד.

¹⁷ תרגום: 'היא החלה לכתוב סיפורים על גיבורות נשיות – חנות וסופיות – שהיו ללא ספק ייצוגן של כמיהותיה שלה. אלו לא היו סיפורים טובים באמת, אולם עוצמת הכנות והיאוש לכדה את עינם של כמה עורכים' (Irving Howe, [with the assistance of Kenneth Libo], *World of Our Fathers*, New York 1976)

שפה, רהיטות ועילגות מכוונת

He gave a look on me with his sharp eyes. Gottuniu! What a look! I thought I was sinking into the floor ('The Miracle', *Hungry Hearts*, 1920)¹⁸

בסגנון כתיבתה המתריס זירסקה אינה מציעה לקוראיה ספרות איכותית. את סיפורה 'אמריקה ואני' (America and I) היא מתחילה בהכרזה המדייקת את המסר העובר בכל סיפורה ואת הדגל שהיא מניפה:

As one of the dumb, voiceless ones I speak. One of the millions of immigrants beating, beating out their hearts at your gates for a breath of understanding.¹⁹

מלכתחילה היא לא התכוונה לכתוב בשפה גבוהה אלא ליצור סגנון משל עצמה. את לשונה של זירסקה שימש עירוב של שלוש שפות: אנגלית שבורה, יידיש בתעתיק לאותיות לועזיות ועברית תנ"כית, המשמשת בעיקר לציוט פתגמים וביטויים עממיים. השימוש באנגלית בז'רגון היידי הוא כלי חזותי, ומעביר באחת גם את הצליל הזר, האחר, תוקף את הקוראים בעיניהם המנסות לפענח את המילים המוזרות הניתכות עליו, מלוות לרוב בסימני קריאה ופיסוק דרמטיים: Ach!, Mein Gott! או Oi-i weh! שלושת הביטויים האלה הועתקו מסיפורה 'אמריקה ואני',²⁰ אולם הם נמצאים כמעט בכל יצירותיה ומשרטטים באותנטיות רבה את דמותו של הזר, התלוש – זה שאינו שייך.

זירסקה משתמשת בשלוש השפות בסיפור אחד: צבעוניותה המתחצפת של היידיש מצטיירת באנגלית עילגת, המעוצבת מחדש כדי לשמור על כל התוסס, המחויך והעצוב ביידיש. היא זועקת את זעקתה של המהגרת

¹⁸ תרגום: 'הוא נתן בי מבט בעיניו החדות. הו, אלוהים! איזה מבט! חשבתי שאטבע ברצפה.'

¹⁹ תרגום: 'כאחד האילמים חסרי הקול אני מדברת. כאחת ממיליוני המהגרים המכים, מכים בליבם על שעריכם לנשמת הבנה' (זירסקה [לעיל, הערה 4], עמ' 144).

²⁰ הובאו כאן בתרגומי.

בשיקוף בעל אופי תיעודי, בלי ניסיונות שיפור או הכפפת השפה למבטא מלאכותי. השימוש בלשון שבורה (Broken English) מסמל את זרותו של המהגר. היא נתפסת כסממן שלילי המאפיין גם את שבירותו של הדובר ומתייגת אותו כלא שייך²¹ לחברה שאליה הוא מבקש להצטרף ואת תרבותה וערכיה הוא שואף לאמץ. השפה העילגת, שאינה תקינה, הופכת לאידאולוגיה שהמהגר אינו מסוגל ליישם במופגן, ולכן לעולם נותר חיצוני לה. דמותו תלושה, אינה חפצה בזוהרתה המקורית ואינה מסוגלת לקבל עליה את החדשה שבה היא חושקת. תיעוד חייה ומחשבותיה של זו שבאה מעולם אחר מועבר לציבור הקוראים האמריקאים כהצצה אמיתית לעולמם של המתהלכים ביניהם כשקופים. מטרתה היא להעביר את סיפור המעשה, סיפורם של העוול, הקושי או המצוקה היום-יומית, ולא דווקא להציג סגנון ספרותי אמריקאי מלוטש. השפה מעבירה את הקוראים, ראשית בצליל ואחר כך בתיאוריה הריאליסטיים של יזירסקה, אל עולם חדש ובלתי מוכר. דריסת רגל בעולמו המסקרן של האחר שבא לפתחו של הציבור האמריקאי ומבקש לאמץ את הדרך, את התרבות ואת החזון.

בסיפור 'אמריקה ואני' מקדימה הכותרת ומציגה את הטון ואת האווירה שילוו את גיבורת הסיפור. בודדה היא נוחתת בארץ המובטחת, ארצות הברית, ופונה לחפש אחר פרנסה. היא מגיעה לביתם של מי שהפכו אמריקאים (An Americanized family) ומספרת כי הם עצמם באו מהכפר שלה, והנה כעת עושרם והצלחתם – שבעקבותיה צועדת הגיבורה – מאפשרים להם לפרוס עליה את חסותם. לא עובר חודש לפני שהיא מוצאת עצמה עומדת מולם ודורשת במפגיע את משכורתה בעבור משרת המשרתת שקיבלה בביתם. האמריקאים החדשים מביטים בה משתוממים ואינם מבינים כיצד היא מרשה לעצמה לדרוש שכר בשעה שהם עשו לה טובה וסיפקו לה מיטה חמה, אוכל ומשקה תמורת עמלה.

בסיפור זה ייתכן שטמונה גם התשובה לעובדה ששמה של יזירסקה אינו מצוין במקורות ביקורת העוסקים בעשייה ספרותית יהודית באותה תקופה: סיפורה של יזירסקה לא החמיא לקהילה היהודית ולו במעט. אכזריותן של

²¹ Stephanie Lindemann and Katherine Moran, 'The Role of the Descriptor "Broken English" in Ideologies about Nonnative Speech', *Language in Society*, 46(5) (October 2017), pp. 1–21

אחראיות בניין אל נערות עניות במצוקה, הפניית גב אדישה למראה צרתו של האחר, או כמו במקרה זה, הקשחת יחסה של משפחה אל בת כפרם, משמשות נקודות מפנה בסיפורים רבים העוסקים בעמדתו של היחיד התלוש מזהותו ומחפש אחר זהות ושייכות, ולא רק החברה האמריקאית מתנערת ממנו אלא אף קרוביו היהודים. גם המשתייכים לאותה קהילה אינם מספקים לו תמיכה או הבנה.

השימוש בשם היבשת, אמריקה, ולא בשמה של המדינה, ארצות הברית, מעצים את תחושת הקטנות ואובדן השליטה לנוכח רעיון המרחב הפיזי המשליך על המרחב המנטלי ומדגיש את תחושת האפסיות וחוסר האונים שעימה מתמודד ממילא המהגר הזר. בלב הסיפור 'אמריקה ואני' עולה הגיבורה על הגג, מפנה מבטה לשמיים וזועקת: 'Who am I? What am I? What do I want with my life? Where is America? Is there an America? What is this wilderness in which I'm lost?'²² שאמור להתרחש בחיים, ההבטחה לעתיד אחר, טוב יותר, הופכים לאשליה למראה טשטוש ההבחנה במציאותי ובנתפס. אמריקה נהיית מושג אמורפי המתפוגג מדי יום ביומו בעבודה פיזית קשה מדי ומשתלט על הפרט, וגודלה אינו מבטיח שוב את הגשמת החלום אלא להפך, בולע כל תקווה וממשיות אל תוך ריק אין-סופי. וכמו להדגיש את קטנותה של הגיבורה, היא נידונה לעבוד בכפתורים, ואלו מתרבים והולכים ושוב יוצרים תחושת מחנק עד שהיא נמלטת גם מסדנאות היזע.

זירסקה מעבירה את גיבורת סיפורה על פני ציר הזמן והפעולה שלה עצמה. אין ספק כי הסיפור האוטוביוגרפי הזה, כפי שמעיד האו על מכלול כתיבתה של זירסקה, מבוסס על חוויות אישיות שלה. לגיבורה אף לא ניתן שם, וריבוי השימוש בכינוי הגוף 'אני' (I) הופך את הסיפור לאינטימי ואמיתי. מפגשיה של גיבורת הסיפור עם הרשויות דרך עבודה במפעל בתנאים מסודרים ובשעות קבועות מאפשרים לה להגיע להרצאות הכוונה ולמצוא לבסוף את המשרד העוסק בייעוץ להעסקה מועילה. מאושרת ומלאת תקווה

²² תרגום: 'מי אני? מה אני? מה אני רוצה מחיי? היכן אמריקה? האם בכלל ישנה אמריקה? מהי השממה הזו שבה אבדתי?' (זירסקה [לעיל, הערה 4], עמ' 14).

היא מתיישבת מול פקידה אמריקאית, וזו משוחחת עימה בהעוויות פנים דרמטיות כמעט מבלי משים.

לנוכח ייאושה של המהגרת אובדת העצות הפקידה מציגה לפנייה, כחצי מאה לפני הנשיא האמריקאי ג'ון פיצג'רלד קנדי,²³ שאלה נוקבת המחדדת את זרותה: אל תשאלו מה אמריקה יכולה לעשות בשבילך אלא מה את יכולה לעשות בשביל אמריקה. מהו הדבר המיוחד שתוכלו לתרום מעצמך לאמריקה.²⁴ בשיחתה עם הפקידה הופכת אמריקה נתפסת וברורה יותר, כמו הייתה בעלת בית. השיח בעצם מצמצם את גודלה המאיים של היבשת, את גודל החלום, והגיבורה מוצאת תשובה על השאלה הקונקרטיה הנישאת בחדר. המונולוג האישי נעשה מסר המועבר למאזין מן החוץ והופך בתוך כך לדיאלוג. הוא מספר את ראשית התחבטויותיה של הסופרת שהצליחה להיות לחלק מהעשייה למען ציבור אמריקאי, במקרה זה ציבור המהגרים, באמצעות מתן קול ומילים לייאוושה, ובתוך כך לייאושם. כשלבסוף נותרת הפקידה ללא מילים ובוהה בחומרה במהגרת מולה, זו נושאת נאום קצר החושף את האמת במערומיה:

America gives free bread and rent to criminals in prison. They got grand houses with sunshine, fresh air, doctors and teachers, even for the crazy ones. Why don't they have free boarding schools for immigrants – strong people – willing people? Here you see us burning up with something different, and America turns her head away from us.

הפקידה אינה משנה את עמדתה ומושכת בכתפיה, מטפורית מייצגת אומה שלמה. לנוכח תחושת האי-אונים הזו גיבורת סיפורה של יזירסקה מוצאת עצמה בפסקה הבאה מתפללת לנס. מבחינת סקרנות הקוראים האמריקאים

²³ בנאום הכתרתו המפורסם ב-20 בינואר 1961 אמר ג'ון פ' קנדי את המשפט המפורסם:

'Ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country'. אין ספק כי רוח הדברים שרתה על ארצות הברית שנים לפני כן, וכאן היא נמסרת מפי הפקידה במשרד ההכוונה למציאת ייעוד בעבודה, מייצגת רשויות המדינה.

²⁴ יזירסקה [לעיל, הערה 15], עמ' 151. הציטוט במקור: 'You have to show that you 'have something special for America before America has need of you

ונטייתם לחפש אחר סגנון תיעודי ומדויק גם בספרות בדיונית, יצירתה של זירסקה הגיעה בדיוק בזמן.

עם תום מלחמת האזרחים ועד לסיימה של מלחמת העולם הראשונה גדל מאוד קהל הקוראים, אולם יותר משחיפשו הקוראים ספרים עבי כרס כמו אלו שהושאלו בספריות העירוניות, הם חיפשו את אפשרות הקריאה הקצרה. זו הייתה שעתו היפה של הסיפור הקצר, ובעיתונים פורסמו גם נובלות ארוכות מפורקות לפרקים יחידים. עם התגלות נזקיה האיומים של מלחמת העולם הראשונה עבר בארצות הברית גל של ביקוש לריאליזם.

A new skepticism swept the country, as reason once again, replaced faith as a guide to a good life, and the mysterious spiritual inquiries of the Romantics gave way to the reality that the folk lived in throughout their lives, the world 'in the light of common day'.²⁵

הקוראים חיפשו אחר הצצה לבתיהם של האחרים, אחר תיאור חיי היום-יום של משפחות ויחידים כמוהם. אימת המלחמה והאובדן עשו את שלהם, והקוראים יכלו להבין את המצוקה ולהזדהות עימה, שכן קשיי פרנסה או פרשיות אהבה נכזבת שוב לא נראו מעיקים ורחוקים מדי. זירסקה סיפקה את תאבונם של הקוראים לאמת, ומפיקים הוליוודיים זיהו את פוטנציאל הצגת הריאליזם הקודר המומחש ביצירותיה, והיא נשכרה כדי לעבדן לתסריטים.

סיפוריה של זירסקה נוגעים בכל קשת הדמויות, והיא דייקה את צעקותיה ואת מבטיה הרושפים של השוערת בבניין המגורים, את הבעותיה של פקידה אמריקאית ואת מבטו העורג של סטודנט לרפואה או של מורה נאה ותמיר המגיע אל פתחה של נערה בודדה הכלואה במרתף. זירסקה סיפרה את

²⁵ James Nagel, *The American Short Story Handbook*, Hoboken 2015, p. 26
תרגום: 'ספקנות חדשה סחפה את הארץ כשקולו של ההיגיון שוב החליף את תפקיד האמונה כמדריך לחיים טובים, והבירורים הרוחניים המסתוריים של הרומנטיקנים פינו את מקומם לאותה מציאות שבה חיו המוני העם לאורך כל חייהם, העולם "באורו של יום יום שגרתו".'

סיפורה האישי של מהגרת חדשה ואבודה, אולם סיפורה נשמע אמיתי ואישי גם כשהיא כותבת מפיו של המשורר היהודי ברל פינסקי ומספרת את סיפורה שלה דרך דמותו של גבר צעיר ומוכשר מאוד הזוכה בתהילה ובממון ומאבד את הקשר לזהותו ולמוצאו. גם ברל פינסקי, במשחק מגדרי שיצרה יזירסקה, משקף את הקשיים שהכבידו על הכול: גברים ונשים, משפחות ויחידים.

כתיבה ופרסום, בדידות ותהילה

Was this to be the end of all her struggles to rise in America,
she asked herself, this crushing daze of loneliness?
(‘Children of Loneliness’, *Children of Loneliness*)²⁶

על המהירות שבה הקיץ הקץ על הקריירה המצליחה של אנזיה יזירסקה כתבה בתה לואיז לויטס הנריקסן כי חיש קל פסקה הביקורת: היא 'הודייה מדי'.²⁷ בשנת 1923, במלאת כחמש שנים לפריצתה, בחיפוש בלתי נלאה אחר המפתח לפרסום, קמה הסופרת ונסעה לאירופה לחפש שם אחר דרכי הכתיבה והמחיה של הסופרים האירופאים. לויטס הנריקסן הוסיפה וטענה כי אמריקה העניקה ליזירסקה כסף, תהילה ופרסום אך גם חרדה גדולה שכל אלו יילקחו ממנה בן רגע. את הפואמה שלה, Dumb, שאת כותרתה אפשר לתרגם הן ל'אידיוטית' הן ל'אילמת', שלחה יזירסקה למשוררת איימי לוואל כדי לעורר את חיבתה ולגייס את עזרתה. ספק אם לוואל קראה את השיר שמעבר לכתיבתה הרצוצה של יזירסקה. דחייתה המנומסת של המזכירה נזכרה בפתיחתו של מאמר זה. הפואמה על כל פנים ראויה לקריאה ולעיון על שום הזעקה המרה הבוקעת ממנה; אותה זעקה שהיה שותף לה דור שלם של כותבות ויוצרות בזמנה של יזירסקה.

My thoughts beat in me...
And cannot find voice...
Smothered in the smoke of my unused fire!

²⁶ תרגום: 'האם בכך יסתיימו כל מאבקי העלות ולשגשג באמריקה, שאלה עצמה, בבלבול מרוסק של בדידות?'

²⁷ לויטס הנריקסן (לעיל, הערה 1), עמ' 7.

My dumbness hurts me like a hidden wound...
 I beat in vain against barriers that I cannot break through.
 I am driven and destroyed by famine and dearth –
 I, with prophecies and revelations seething in my breast...

In me are vineyards of plenty and I go about hungry,
 begging crumbs.
 Mine is the travail of those who produce, but my creations
 die in me –
 still-born-dumb!²⁸

צורתה החיצונית של הפואמה וריבוי המשפטים החתוכים, שבסופם שלוש נקודות, מביאה לידי תהייה באשר לאיכותה הפואטית. מנגד, מילותיה משמשות עדות ברורה לתחושות תסכול ואימפוטנציה שאחזו את הכותבת. אילמותה, תחושת טמטום החושים והמחשבה הופכות מוחשיות באמצעות שימוש דוחק במטפורות השחוקות ביותר, שחוקות עד כדי עילגות, והעילגות עצמה משמשת כלי ספרותי המעביר את מסר האין-אונות. שורותיה של זירסקה מספרות על אש שאינה בוערת, היא חשה כמסתערת לשווא על מחסומים, נהרסת בשל רעב וחוסר כול. נבואות נותרות כלואות בחיקה משל הייתה היא בחזקת השוטה שלה ניתנה הנבואה, וכרמים סמליים של שפע אנוסים להותיר את אדוניתן המשוררת רעבה ומתחננת לפירורים. משפט הנעילה מבשר מוות וחידלון: יצירותיה של הכותבת אילמות, מתות בקרבה כמו עוברים טרם היוולדם.

בקריאה צמודה הנעשית מעבר לקלישאות, מעבר לקיצוניות הדרמטית של המטפורות, אפשר למצוא את קולם של הרצון הגדול, של התשוקה ליצור,

²⁸ תרגום: 'מחשבותיי מכות בי, בתוכי... / ואינן יכולות למצוא קול... / הופכות חלקלקות בעשנה של האש חסרת השימוש שבי! / האילמות כואבת לי כמו הייתה פצע נסתר... / אני מכה לשווא במחסומים שמתוכם אינני יכולה לפרוץ. / כולי נהדפת ונהרסת בידי רעב ומחסור – / אני, בתוכי מתקיימות נבואות ותגליות שוצפות בקרבי... / בתוכי כרמים של שפע, ואני מתהלכת רעבה, מתחננת לפירורים. / שלי הוא עמלם של המייצרים דבר-מה, אך יצירותיי מתות בתוכי – / עוברים מתים של אילמות!' (שם, עמ' 146).

בצד ייאוש הגדול אפילו מכל אלו, התחושה כי הכול סוגר עליה ואין תקווה. עם זאת זעקות השבר משמשות גם מניע עוצמתי לא פחות לחיפוש אחר הגאולה. יזירסקה לא ויתרה למרות חוסר האהדה שהפגינה עמיתתה המשוררת האמריקאית בקבלה את הפואמה, והגיעה למשרדם של עורכי המגזינים, ומשם התגלגלו תהילתה ולאחר מכן נפילתה. בשתי מציאויות חיים אלו עולה ומנציחה את המשוררת התשוקה והתנועה קדימה, הנחישות להמשיך ולכתוב בכל מחיר.

את חזונו של המהגרות המשכילות או המהגרות היצירתיות שהיו אוטודידקטיות ושקדו על השכלתן בכוחות עצמן, שבאו לנו יורק מרוסיה בפרט וממזרח אירופה בכלל, הניעה תקווה לחיים חדשים בעולם חדש. הן נשאו עיניהן לדרך שתביא עימה הזדמנויות לפרוץ את הגבולות המצומצמים של השטעטל המזרח-אירופי. השיט הארוך לארץ המובטחת, אמריקה, וגם היציאה מאליס איילנד, תחנת הכניסה לנו יורק, היו פעמים רבות ראשיתה של התפכחות כואבת שהתפתחה להכרה שבמדינת הזהב, The Golden Country, יש אומנם אין-ספור אפשרויות, אולם המגבלות רבות בדיוק באותה מידה. המציאות המורכבת והרבודה הזו, של הקשר לעולם הישן והרצון העז לברוח מכל מה שייצג, סבבה את הנשים שהגיעו ובאמתחתן החלום ליצור, להביע את עצמן, וחשוב לא פחות: לפרסם את יצירותיהן. עמיתיהן הגברים הם שעסקו בעשיית היסטוריה לשמה בתחום הספרות; הם שייסדו עיתונים וכתבי עת, תנועות פילוסופיות וזרמים ספרותיים מודרניסטיים.

הגטו הניו יורקי, במילותיו של אייב קהאן, מחבר הספר יקל: מעשייה מגטו ניו יורק, ריכז בני משפחה וחברים שיצרו, לעיתים מרצון ולעיתים מבלי משים, את מקום מושבם החדש בדמות הכפר הרוסי שעזבו מאחור, משמרים את חוקיו החברתיים, את תפיסות העולם ואת המנהגים שרווחו בו, נטועים עמוק בפרדיגמות מגדר צרות. באחת השיחות בין שתי דמויות נשיות בספרו של קאהן אומרת האחת לחברתה בהתלהבות: 'When you ' Dot's right! ²⁹talk like a man, I like you

²⁹ Abe Cahan, *Yekl: A Tale of the New York Ghetto*, New York 1896. Retrieved from Gutenberg Project, p. 55. תרגום: 'ככה נכון! כשאת מדברת כמו גבר את מוצאת חן בעיניי'.

ואולם המציאות הייתה מבלבלת הרבה יותר. העורכים נהנו ממקוריותו ומייחודיותו של הקול הנשי בדיוק באותה מידה ששלחו בו חיצו ביקורת שדרשו ביטויים פוליטיים יותר, אוניברסליים, שינויים במסרים, שינויים בכלל. לשאלת המגדר מעניין לבחון את גישתו של מבקר הספרות הנודע הרולד בלום, ולהפריד בניתוח הספרותי, על פי משנתו, את בחינת המגדר מאמות המידה האסתטיות.³⁰ אומנם מחקר המגדר חשוב מאוד ומעשי, טען בלום, לשירותה של מטרת תיקון העוול ההיסטורי-תרבותי או העוול החברתי, אך אין לכל אלו ולא כלום עם אסתטיקה ספרותית או בחינה אומנותית של יצירה כזו או אחרת.

בהקדמה שחיבר בלום לספרו שיוחד דווקא לכתיבתן של נשים יהודיות, כולן ראויות ומוכרות, הוא מהרהר בקשר שבין מגדר לביקורת אסתטית ומצדד בהפרדה מוחלטת; הקדמה זו מוסיפה עוד פרדוקס בתחום הביקורת הגברית על היצירה הנשית. פרדוקס זה יש ביכולתו להסביר דווקא את עניין היעדרות היצירות. כלומר, אנו נהנים ממעט היצירות שניתנו לפרסום ומבקרים אותן, אך אין בידינו מן הסתם כל אותן יצירות שלא נכתבו כלל וכלל או שנוצרו ויוצרותיהן גנזו אותן. למעט חיטוט יסודי בארכיונים שלעיתים מניב עם השנים הפתעות כאלה ואחרות, אין לשער מה באמת היה שיעור הפסדו של עולם הספרות בתחום היצירה שכתבו נשים. ממש כמו בשירה של זירסקה, תחת איום הדחייה הופכים בקרב היוצרת רעיונות הכתיבה לעוברים מתים. כך נקשרת סוגיית האובדן העצום של היצירות אל העוול החברתי-תרבותי שביקש בלום להפריד מהביקורת האסתטית, קשר שאין להתירו.

עוד סוגיה היסטורית חברתית שיש לתת עליה את הדעת היא פעילותן של הנשים היהודיות בקהילה בעת ההיא. שיעור הנשים בקרב הקהילה היהודית הקדחתנית בניו יורק בעשורים הראשונים של המאה העשרים עמד על ארבעים ושלושה אחוזים.³¹ הן היו פעילות מאוד בכל תחום, החל מארגון אחריות, שייסדה אחרות יהודייה שדאגה לביקורי בית מוסדרים ולזכותה נזקפת הורדת שיעורי תמותה ניכרת, וכלה בנשים בנות כל הגילים שהתארגנו יחד להקים מועדוני קריאה ומשכו אנשים, נשים וטף לספריות

³⁰ Harold Bloom, *Jewish Women Fiction Writers*, Philadelphia 1998

³¹ פולה היימן, *האישה היהודייה בסבך הקידמה – מקומה וייצוגה בעת החדשה*, תרגמה טל אילן, ירושלים 1995, עמ' 39.

ולערבי קריאה. זו הייתה מציאות של הגשמת מאוויים גם מכיוון הסופרים והכותבים הגברים. לדוגמה, איגרת ברכה נשלחה מהסופר שלום עליכם לאחד העיתונים החדשים, **די נייע וולט** (העולם החדש), ב-29 ביוני 1909, ובה העתיר הסופר המפורסם על ראש עורכיו ברכות לבביות ונרגשות: '[...] שתרוו ממנו הרבה נחת וכל טוב, כדי שיתקיים גם הפסוק "והחזיקו שבע נשים בגזט (בעיתון) אחד"'.³² בהקשר זה של פעילותן הענפה של הנשים בכל תחום כתב המבקר שמואל ניגר כי עם תום מלחמת העולם הראשונה עלה בשיעור חסר תקדים גם מספר הנשים היהודיות הכותבות.³³

על מערכת היחסים המסובכת והמסוכסכת של הכותבות המהגרות עם העורכים אפשר ללמוד מסיפורה של יזרסקה 'מהגרת בקרב עורכים' (An immigrant among editors), שבו נדרשה לתחושת הנחיתות שלה ככותבת לנוכח עליונותם של העורכים:

With all the confused unsureness of myself, I was absolutely sure I had great things in me. I felt that all I needed was the chance to reach the educated higher ups, and all the big things in me would leap out quicker than lightening.³⁴

בסיפור, הנושא אופי אוטוביוגרפי מובהק,³⁵ גוללה יזרסקה את השתלשלות עניינה של מהגרת המחליטה שגם היא, כמו האינטלקטואלים המתנשאים שהיא משרתת, רוצה לכתוב ולפרסם ממחשבותיה המקוריות ולתרום לעולם הכתיבה את תרומתה הייחודית. בגלריה מזערית, הדוגמת טיפוסים של עורכי

³² אברהם יבין (עורך ומתרגם), **מכתבי שלום עליכם מבחר 1882–1916**, תל אביב 1998, עמ' 162.

³³ שמואל ניגער, 'די יידישע ליטעראטור און די לעזערין ווילנע', **ווילנער פארלאג**, 1919, עמ' 56.

³⁴ תרגום: 'עם כל חוסר הביטחון המבולבל של עצמי הייתי בטוחה כי יש בי דברים גדולים. הרגשתי שכל מה שאני צריכה הוא הזדמנות להגיע למשכילים, וכל הדברים הגדולים הנמצאים בי יזנקו החוצה מהר יותר מברק' (יזרסקה [לעיל, הערה 15], עמ' 155).

³⁵ בהקדמה לאסופת סיפורה של יזרסקה מבקרת הספרות האמריקאית וויאן גורניק משווה את יצירותיה לסיפוריו של תומס וולף. כמותו, מפרטת גורניק, יזרסקה עצמה היא הדמות היחידה בסיפורה, וקולה נשמע שוב ושוב באותם ייאוש ותשוקה. ראו יזרסקה (לעיל, הערה 4), עמ' xi.

מגזינים שלפניהם היא מציגה את רעיונותיה, כולם גברים, עומד מולה הראשון, מתנשא ומזלזל. השני ממליץ לה לארגן את מחשבותיה המבולבלות, והשלישי נענה לה בחיוב ומסביר שהיא אומנם מציגה חידוש מרתק ויוצא דופן בסגנון כתיבתה הייחודית.

לאורך הסיפור כולו הלינה זירסקה על קשיות ליבם של העורכים ושל המלומדים הסובבים אותה. היא פירטה על תחושות התבוסתנות העולות בה, וכיאה לסופרת המוכשרת שהייתה, השאירה לסוף את נקודת המפנה הבלתי צפויה. סוף העלילה, בתפנית המתכתבת עם הסוגיה המגדרית, מעניק לסופרת באחת הן את ייאוש הדחייה והן את כוחה. משדרך כוכבה, סיפרה זירסקה, החלה היא עצמה לקבל בקשות מיוצרים ויוצרות אנונימיים שפנו אליה כדי לזכות בהכרתה ואולי אפילו בדחיפתה לפרסום יצירותיהם. באחד הימים ניגש אליה סופר צעיר שבפניו זיהתה הסופרת המפורסמת את רעבונה ואת ייאושה שלה בתחילת דרכה. היא התכעסה על פנייתו ודחתה אותו. הוא הפציר בה שוב ושוב שתקרא את סיפורו, אולם היא, במחווה שהצטערה עליה כל ימיה, לא שעתה לבקשתו ונפנתה ללכת ממנו. פיתולו של הסיפור שוב טווה יחד מעבר לגבולות המגדר את ההצלחה עם הכישלון, משאיר את הקוראים בליבו של פרדוקס שבו הן ההצלחה הן הכישלון אפשריים באותה מידה.

לנוכח עובדות אלו באשר לעבודת היצירה, הכישלון וההצלחה עולה הדואליות הדומיננטית בסיפוריה של זירסקה וצובעת גם את האירועים בחייה עצמה. במאמציה להמשיך ולהשמיע את קולה היא הגיעה אל משרדו של מבקר הספרות האמריקאי ד"ר פרנק קריין (Dr. Frank Crane), והוא פרסם בטור שלו בעיתון את רשמיו מקריאה בספרה **לבבות רעבים** (*Hungry Hearts*):

with comparatively little education, with no advantages, in a very hail of discouragement, she produced stories that were accepted and paid for by magazines like The Century and The Metropolitan, stories that O'Brian selected as the best

pieces of imaginative work for the year, stories that put her at once in the front rank of American authors.³⁶

קריין הוא שהביא אל יזירסקה את אולפני הסרטים, והם החתימו את הסופרת על זכויות הסרט בסכום של עשרת אלפים דולרים, ועוד עשרת אלפים וארבע מאות בעבור עבודתה איתם על התסריט. זו הייתה יריית הפתיחה של עשור שבו הייתה אנזיה ידועה ואהודה על כולם; היא פגשה את גרטרוד שטיין ואת ג'ורג' ברנרד שואן, התגוררה בשדרה החמישית בניו יורק ועבדה לצד בכירי היוצרים. ואולם בתה כתבה כי היא מעולם לא סלחה לעצמה על עושרה שבא לה מסיפורי העניים, וממש כמו דמותו הבדיונית של המשורר ברל פינסקי,³⁷ הרואה במפיק המשחר לפתחו את צלליתו של השטן ומחליט שלא לתת את הונו לבעלת הדירה ולאחיו מחשש להשחתת מידותיהם, בזבזה יזירסקה את כספה ונשארה חסרת כול.

בתקופת השפל הגדול, המשבר הכלכלי העולמי, עבדה יזירסקה בכתיבה בשירות אגודת הסופרים בארצות הברית בעבור עשרים דולרים ליום. רק בשנת 1950 פרסמה את כרך האוטוביוגרפיה שלה, **סרט אדום על סוס לבן** – **הסיפור שלי** (*Red Ribbon on a White Horse – My Story*), אולם הוא לא הצליח במכירות, והיא הזדקנה נשכחת מהתודעה. מלבד שני פרסים שזכתה בהם בשנת 1962 ובשנת 1963 מטעם המכון הלאומי לתרבות ומילים (The National Institution for Arts and Letters) על היותה סופרת יוצאת דופן, שוב לא עמדה במרכז השיח הספרותי.

³⁶ תרגום: '...כמעט ללא השכלה כלל, ללא יתרונות, תחת סופת דחייה, היא כתבה סיפורים, והם נאספו ונקנו בכסף בידי מגזינים כמו המאה ומטרופוליטן, סיפורים שאובריאן עצמו בחר לחלקים מעבודות הדמיון הטובות ביותר של השנה, סיפורים שהציבו אותה מייד בשורה הראשונה עם סופריה של אמריקה' (לוויטס הנריקסן [לעיל, הערה 1], עמ' 149).

³⁷ המשורר ברל פינסקי הוא הפרוטוגוניסט בסיפור של יזירסקה 'שירת הניצחון' (The Song Triumphant)

ייצוגים ספרותיים של זקנה וסיום

‘When I’m dead,’ said Hanneh Breineh, grimly. ‘When the earth will cover me up, then you’ll be free to go your American way...’ (‘The Fat of the Land’, *Hungry Hearts*)³⁸

דמותה של חנה בריינה בסיפור ‘שומן הארץ’ (The Fat of the Land), המתוארת לאורכו של הסיפור, מציגה את השינויים שעוברת האישה המהגרת מאם צעירה מרוטת עצבים הנאבקת על מחייתה ועד לזקנתה, זקנה המעוררת בושה בילדיה. הילדים מבקשים באמצעות כספם, כסף המתעשרים החדשים, להעביר את אָמם לבית אבות מפואר שבו תוכל לגור בתקווה כי מנהגיה, מנהגי מהגרת זקנה, לא ימשיכו ויביישו אותם. בבניין המגורים החדש, בחדר האוכל, הדיירים האחרים לוטשים את עיניהם במהגרת ובהתנהגותה הפשוטה וחסרת הנימוס. מנותקת ממטבחה, מבישוליה ומשגרת קניותה בשוק היהודי חנה בריינה מרגישה כי האדמה רועדת תחת רגליה, ופעם נוספת היא מאבדת את היקר לה מכול: כבוד זהותה.

Why should my children shame themselves from me? From where did they get the stuff to work themselves up in the world? Did they get it from the air? How did they get all their smartness to rise over the people around them? Why don’t the children of born American mothers write my Benny’s plays? It is I, who never had a chance to be a person, who gave him the fire in his head... it is our choked thoughts and feelings that are flaming up in my children and making them great in America. And yet they shame themselves from me!³⁹

³⁸ תרגום: “לכשאמות”, אמרה חנה בריינה בעגמומיות, “כשתכסה אותי האדמה, או אז תהיו חופשיים ללכת בדרככם האמריקאית”.

³⁹ תרגום: ‘וכי מדוע יתביישו בי ילדיי עצמם? מהיכן השיגו את הנחוש להעלות עצמם גבוה, מעלה בעולם? האם קיבלו הכול מהאוויר? מהיכן קיבלו את חוכמתם שהביאה אותם להתנשא גבוה מעל האנשים סביבם? מדוע לא יכתבו ילדי האימהות האמריקאיות את המחזות של בני שלי? אני היא שמעולם לא זכתה בסיכוי להיות

דמותה הלוחמנית של חנה בריינה משמשת ציר מרכזי באחד מסיפוריה המפורסמים ביותר של יזירסקה. סיפור חייה של הגיבורה וזעקותיה שלה משתקפות משתי נקודות מבט דואליות. האחת, בתחילה, משרטטת את חייה כמהגרת קשת יום הרואה את כל עולמה בילדיה, ברווחתם ובהצלחתם. ואולם משמתבררת הצלחתם המזהירה היא מסרבת לחבור אל היטמעותם במנהגיה הזרים של אמריקה, המכורה החדשה. חנה בריינה, המניעה את נסיקתם של ילדיה, אינה נהנית ממעמדם, מרצונם לסדר את חייה שלה על פי סרגל הערכים החדש המנחה אותם. היא בורחת אל השיכונים, אל חבריה המבינים את שפתה, את נאומיה המרירים ואת מנהגיה.

בשתי המערכות שחנה בריינה מנהלת בסיפור חייה היא מקיימת ערכים בינאריים הכולאים אותה ללא מוצא. היא זועקת למען ילדיה ורווחתם, למען קידומם בחברה החדשה, ומסרבת באותה מידה להיות שותפה בדרכם החדשה, נאחזת בעברה ומעלה על נס את חייה ואת תרבותה. באופן הפרדוקסלי ביותר, לחנה בריינה אין מקום בבית האבות המפואר שאליו מעבירים אותה ילדיה, היא נזכרת באימה גם בשורשיה בפולין ובקשיי יומה לפני הגעתה לאמריקה ולאחריה. בקטעי המונולוגים שבהם היא שוקעת חנה בריינה משרטטת מעגל אימה, והוא סוגר עליה ואנוס להתבטל רק עם מותה, מות החוליה האחרונה המקשרת את המודרנה והקדמה עם עילגות ההגירה. בסופו של הסיפור המרחב הפיזי והמרחב הנפשי מתחברים: היא אינה יכולה לשוב את העוני שבגטו, שורשיה וביתה, ואינה מסוגלת לחצות את הכביש אל בית האבות המפואר שאליו נשלחה. היא עומדת מתייפחת בגשם, אינה שייכת ואינה משלימה.

בשנות זקנתה כתבה יזירסקה סיפורים העוסקים בחייהם של הקשישים. היא חזרה להיות פעילה בקרב החיים בשולי החברה, שאת קולם יש להשמיע ולתווך. כהרגלה כתבה את סיפוריה בסגנונה הריאליסטי, כמי שכותבת יומן אישי, אולם בערוב ימיה הייתה שפתה גבוהה ורהוטה. הסיפורים כתובים אנגלית ברורה ונהירה ומשקפים יכולת כתיבה המצדיקה את היות יזירסקה יוצרת יוצאת דופן ומוערכת, זוכת פרסים חשובים.

מישהי מיוחדת, מי שנתנה לו את האש הבוערת בראשו... מחשבותינו החנוקות ורגשותינו הם שבערו בילדיי והפכו אותם אדירים באמריקה. ועדיין, הם מתביישים בי! (יזירסקה [לעיל, הערה 5], עמ' 94).

שוב חזר ונראה מוטיב החלש המתמודד עם הרשויות, הקשישה הגלמודה לעומת רעיון ההכרה במוגבלות היכולת העצמאית. בסיפורי הקשישים אין מאבק על הגשמת חלום אלא להפך, על האחיזה במציאות, על ההתפכחות ועל ההשלמה עם אירועי העבר. באחד מסיפוריה האחרונים, 'טלי מיסתך וצעדי' (Take Up Your Bed and Walk), הזדהתה זירסקה בשמה שלה כשצעיר תלמיד הסמינר התקשר בביטוי הערצה לסופרת המצליחה שהייתה והציע להגיח לביקור קצר בחדרה. בסטייה חדה מתדמיתה כמתעדת חיי היהודים בניו יורק ('A chronicler of the Jewish immigrant in America', כך כינה אותה הסטודנט הצעיר) היא קראה לסיפור בכותר המאזכר את הברית החדשה במשפט שבו השתמש ישו לריפוי הנכה, 'טול מיסתך וצעד'. משפט זה הוא למעשה פקודה המחוללת את נס קימתו של הנכה, היושב מוגבל וחסר ישע. באופן דומה קמה זירסקה לנגד עיני הסטודנט בהתלהבות יתרה והכריזה כי הייתה מתה והוא החיה אותה.⁴⁰ הבחירה בכותר בעל אופי נוצרי מובהק מראה כיצד גם באחרון ימיה קמה זירסקה ומרדה בכל המצופה שתעשה והמציאה עצמה מחדש. למרות זקנתה לא נחלשה רוח המרי שלה.

בספרה של רות וייס על הקנון היהודי מוזכרת אנזיה זירסקה בקצרה בתיאור יכולתה להביע בסגנון ריאליסטי את קשיי המהגרים בארצות הברית. במקום שבו התלבטו הכותבים היהודים בנוגע להגשת התרבות היהודית לפני הקוראים האמריקאים, העבירה זירסקה בדרכה הלוחמנית והנחושה תיעוד אמיתי הנשען על יחסי הכוחות בין האוטוריטה האמריקאית לעונוייה השפתי, התרבותי והפיזי של דמות המהגר התלוש.⁴¹ ברגע שלמדה הגיבורה בסיפורי זירסקה להגות את המילים כשורה, טענה וייס, לא נותר עוד סיפור לספר בעניין היהודים בארצות הברית. ואולם קריאת סיפוריה על חיי הקשישים מעידה כי זירסקה ידעה לעבור אל המוטיב הספרותי הבא. היא אומנם לא נחלה אז את אותה הצלחה, אבל המוניטין שלה כמובילת ערך חברתי התחדש ושוב נעשה רלוונטי.

⁴⁰ זירסקה (לעיל, הערה 15), עמ' 305.

⁴¹ Ruth R. Wisse, *The Modern Jewish Canon – A Journey Through Language and Culture*, New York 2000, p. 273

מעט לפני מותה החזירו את יצירתה של יזירסקה לתודעת הציבור שתי חוקרות אמריקאיות, קרול ב' שואן ואליס קסלר האריס (Carol B. Schoen and Alice Kessler-Harris)⁴² הן עודדו הדפסה מחודשת של ספריה וקריאה בכתביה על מנת לאפשר הבנה טובה יותר של חיי המהגרים והתחקות אחר תיעוד היסטורי של תהליכים חברתיים. בשנות השבעים ניכסו החוקרות הפמיניסטיות את מאבקה ונחישותה של יזירסקה וסיפוריה למען הגל השני של הפמיניזם בארצות הברית, וכך נקשר שמה למאבקה של הקבוצה החברתית השלישית בחייה – קבוצת הנשים הזועקות לשוויון זכויות. הגיבורות הנשיות בסיפוריה של יזירסקה, אלו הפסיביות המנציחות את גורלן האבוד ואלו הנלחמות בנחישות ומשיגות את מבוקשן – גויסו גם הן לעמוד בחזית המאבק הנשי לזכויות.

מאמר ביקורת שכתבה העיתונאית והסופרת הלן איגלסיאס בעיתון ניו יורק טיימס נפתח בספרה כמה הייתה נבוכה בכל פעם שהניחו את ספריה על מדפי הספריות וחנויות הספרים לצד ספריה של יזירסקה. איגלסיאס, שגם היא סופרת יהודייה שתיארה חוויות הגירה ותלישות, כתבה את הדברים לתמיכה בביוגרפיה שהוציאה אז, בשנת 1988, הבת של יזירסקה, לוויטס הנריקסן. איגלסיאס, בת גילה של הבת, שיתפה ברגשות המבוכה שאחזו בה למקרא סיפוריה של יזירסקה. 'היא כמו הדודה המביכה בחתונה שאיש אינו רוצה שתקום ותראה בציבור איך רוקדים הורה', כתבה בקריצה. מייד לאחר שורות הפתיחה המשיכה ופירטה שלב אחר שלב את גדולתה האמיתית של יזירסקה, את יכולתה הווירטואוזית להגיש לקוראים את גלריית הדמויות הספרותיות שלה בקול ובתיאור זמן ומקום מדויקים ומציאותיים. הביוגרפיה שהוציאה בתה של יזירסקה, הכריזה איגלסיאס, היא בדיוק הפרשנות המתווכת את כתיבתה לקוראים העכשוויים והופכת אותה רלוונטית ואקטואלית.⁴³

כעבור שלושים שנה ממועד פרסומו של המאמר ההוא פרסמה חנה אדלמן קומי, חוקרת ישראלית מאוניברסיטת בן-גוריון, את ההפך הגמור במאמר ששמו הפרובוקטיבי הוא 'השקרים שאימא שלה סיפרה לנו: ביקורתה של

Helen Yglesias, 'Cinderella of The Tenements', *The New York Times*, April 3⁴²

1988

שם.⁴³

לואיז לויטס הנריקסן על האוטוביוגרפיה של אמה'.⁴⁴ המאמר מפרט כיצד הזנחתה של זירסקה עוררה את רצון בתה לצאת בביוגרפיה המסדרת מחדש לא את סיפור חייה של הסופרת כי אם את מערכת היחסים של האם והבת.

בכך הפכה אנזיה זירסקה לחביבת החוקרים והאקדמיה; רלוונטית מתמיד ונתונה במחלוקת בין הטוענים שהייתה מגדולות הסופרות האמריקאיות במאה העשרים לבין המאמינים כי האישה הייתה תרמית וכתיבתה אינה אלא פרובוקציה ספרותית, ולא ברמה הגבוהה ביותר. המשורר ויסטן יו אודן, שאף כתב אחת מהקדמות הספרים של זירסקה, טוען כי על הקוראים לשכוח את חיי הסופר ולהתרכז בסיפור, אולם במקרה של זירסקה אין זה אפשרי; חייה וכתביבתה מפותלים אלו באלו, לעיתים ללא יכולת התרה, ולפעמים אפשר רק לשער היכן נגמר הסיפור ונמשכים אירועי החיים והחוויות לשמש השראה ליצירה נוספת. בסיפורה האחרון, 'טלי מיסתך וצעדי' (Take up your bed and walk), נדמה כי זירסקה עצמה יודעת לנבא את הצפוי לאחר מותה. היא יוצאת מגדרה בשפתה הרגשנית, הנלהבת, מלאת המטפורות, כאשר היא מקבלת הזמנה להרצות, כשמגיעים לפתחה סטודנטים סקרנים, ולו רק ללגום עימה תה ולשוחח על חייה. היא נעשית מאושרת בכל עניין שמתגלה בה, בכתביבתה, בזיכרון שלה. מבחינה זו היא ויצירתה גם יחד עומדות במבחן הזמן.

סוציולוגים טוענים כי סיפורה של זירסקה היו מקור לא אכזב לתיעוד מדויק של חיי המהגרים בניו יורק, ושפתם, כפי שכתבה אותה זירסקה, משמשת מקור אמין לשאלה כיצד תקשרו. יצירתה של זירסקה נותרת אקטואלית תמיד ורלוונטית הן בארצות הברית והן בישראל בהווה שבו יש זרם הגירה בלתי פוסק המאפיין את שתי המדינות; האחת עקב היותה ארץ ההזדמנויות האין-סופיות, והאחרת בשל היותה ביתו של העם היהודי באשר הוא.

⁴⁴ Hannah Adelman Komy, 'Lies Her Mother Told Us: Louise Levitas Henriksen's Critique of Anzia Yezierska's Autobiography', *Shofar*, 26(3) (2008), pp. 33–47

בשנת 2015 ערך מוזאון הטנמנטס (The Tenements Museum) סבב הרצאות⁴⁵ ובחר לפתוח אחת מהן בדבריה של מורה המלמדת בתיכון ברוקלין הבין-לאומי (Brooklyn International Highschool), שלומדים בו ילדי מהגרים שהגיעו לארצות הברית כדי להתאקלם בה. המורה סיפרה כי בכל שנה כשהיא מלמדת את תלמידיה הבוגרים מסיפורה של יזירסקה, היא נדהמת ממספר הילדים המזדהים עם המסופר ביצירות: עם הדאגה לפרנסה ועם רכישת השפה, עם ההסתגלות לארץ החדשה ועם מציאת עתיד טוב יותר. היא משתמשת בסיפורה של יזירסקה כדי להעביר מסר של הצלחה ונחישות. סיפורים אלו מעוררים שיח על התמודדות עם קשיים ומשמשים נקודת הזדהות לכל דמות ה'אחר', בין שמהגר ובין שפליט, בין שיהודי ובין שלא.

מדוע 'להעלות' את יזירסקה לישראל?

'Mincha! Yankev, you forgot Mincha!' ('Children of Loneliness', *Children of Loneliness*)⁴⁶

בישראל אנזיה יזירסקה אינה מוכרת לציבור הקוראים. אין לה ערך כתוב בוויקיפדיה בעברית, ואין במרשתת מידע עליה ועל כתיבתה מלבד שני אזכורים בספרי אתר כותר הדיגיטלי מבית מט"ח, האחד על דמויות האם המהגרת שהיא כותבת, והאחר על תרומתה לתור הזהב של הקולנוע האמריקאי. נראה כי ציבור הקוראים בישראל שאינו פוקד את ספסלי הפקולטה למדעי הרוח מפסיד נתח חשוב מפיסת ההיסטוריה של אחיו היהודים היושבים בארצות הברית, ולא זו בלבד אלא שההפסד כפול: חוסר חשיפה ספרותית אומנותית לאסופות סיפורים ולסיפורי חיים מרתקים מזמן אחר והפסדו של חומר נוסף לחשיבה חברתית במדינה שבה דמותו של האחר היא עניין תמידי בשיח הציבורי והחינוכי, האומנותי והפוליטי.

אשר לשאלת מערכת היחסים בין הקוראים הישראלים לכותבים היהודים האמריקאים, הרשת רוחשת אתרים המוקדשים למשוררות יהודיות

Tenements Museum, 'Bread Givers 90 Years Later', *Tenement Talk*, Dec. 14 ⁴⁵
2015: <https://did.li/CkE5q>

⁴⁶ תרגום: 'מנחה! יענקב, שכחת מנחה!'

אמריקאיות, ופרסום מאמרים ומחקרים על אודותיהן נעשה לשגרה. חזרתן אל מוקד העניין הציבורי והאקדמי היא עובדה מרתקת; הן צלחו את האוקיינוס – צליחה סמלית אל קהל הקוראים הישראלי וצליחה פיזית באמצעות יצירתן המתפרסמת – והגיעו בסופו של דבר אל חופי ארץ ישראל. סיפור חייהן, וכמוהו גם פירות כתיבתן, היו לנושא נחשק גם בקרב האקדמיה הישראלית. אברהם נוברשטרן מהאוניברסיטה העברית היה הראשון שכתב על חייה ועל יצירתה של המשוררת אנה מרגולין (שם העט של רוזה לבנסבאום), ולא מזמן הושק בחגיגות תרגום ספר שיריה לעברית מפרי עטם של חוקרת היידיש אביבה טל והמשורר אשר גל. אסופה מכובדת משיריה של קדיה מולודובסקי בתרגום מחודש והקדמה יסודית מאת אברהם נוברשטרן ואמיר שומרוני יצאה לאור לפני כמה שנים, ולא מזמן פורסמה בעברית אסופה משיריה של ציליה דראפקין בלוויית הקדמה וביאורים מאת מנחם פרי ובנימין הרשב.

למעשה, אותן כותבות יהודיות, מהגרות לאמריקה, זכו להביא את תרומתן החשובה לארון הספרים היהודי ולהיות שותפות פעילות ומרכזיות בהעשרתן את תרבותן ומורשתן של עם הספר, באשר ישב. מן הראוי יהיה לצרף אליהן גם את אנזיה זירסקה, שיצירתה הספרותית ומלאכת התייעוד הרעיונית שעסקה בה להעלאת המודעות למהגרים ולחלשים, לתלויים ולכל הנאבקים על זהותם ראוייה גם היא למקום באותו ארון ספרים יהודי-ישראלי.